

Bírálat

K. Horváth Zsolt: Szocialista felvilágosodás és törzsi avantgárd. Mérei Ferenc pszichológus társadalmi életrajza 1945 és 1986 között című akadémiai doktori értekezéséről

K. Horváth Zsolt doktori értekezése jelentős, nagyívű és módszertanilag is ambiciózus munka. Tárgya Mérei Ferenc életútja, ám a dolgozat tétje ennél lényegesen nagyobb: nem egyszerűen egy kiemelkedő pszichológus, pedagógiai gondolkodó és értelmiségi pályájának rekonstrukciójára vállalkozik, hanem azon társadalmi, politikai, tudományos és intézményi közegek elemzésére is, amelyek között ez az életút formálódott. A munka ezért leginkább történetileg kontextualizált társadalmi életrajzként értelmezhető, mivel Mérei személyes és szakmai pályáján keresztül a 20. századi magyar társadalomtörténet, tudástörténet, pszichológiatörténet és értelmiségtörténet több alapvető problémáját vizsgálja.

Az értekezés címe már önmagában kijelöli a szerző legfontosabb értelmezési feszültségét. A „szocialista felvilágosodás” és a „törzsi avantgárd” nem két egyszerűen egymást követő korszakcím, hanem két olyan történeti és intellektuális állapot megnevezése, amelyek között Mérei pályája mozog. Az első a köznevelés, a gyermeklélektan, a társadalmi mobilitás, a demokratikus értékpolitika és a tudás újraelosztásának 1945 utáni programját jelöli; a második a zárt baráti társaság, az ironia, a túlélés, az önmitologizáló értelmiségi ellenkultúra és a politikai elnyomás miatt „underwater” Budapest világát. Ez a kettősség adja a munka egyik legnagyobb erejét. Nem egy egyenes vonalú fejlődéstörténetet olvasunk és szerencsére nem is egy utólag megszelídített nagy ember életrajzát. Inkább azt látjuk, miként válik egy szakmai, politikai és társas szerepek között mozgó értelmiségi pálya a 20. századi magyar és közép-európai történelem egyik igen sűrű metszetévé. Ugyanakkor éppen e gazdag, egymásra rétegzett történeti anyag miatt helyenként kevésbé világos, hogy a dolgozat végül mely nagyobb tudományos kérdésekre kíván választ adni. Az egyes életszakaszok köré szervezett, gyakran esszéisztikusan felépített fejezetek nem mindig nevezik meg expliciten a fő kutatási problémákat, és azt sem teszik minden ponton egyértelművé, hogy a munka mely hazai és nemzetközi történeti, társadalomtörténeti vagy tudástörténeti vitákhoz kapcsolódik. Ez persze nem csökkenti az értekezés gazdagságát és erejét, viszont lehetséges, hogy a történeti vitákra gyakorolt hatását befolyásolja.

A társadalmi életrajz mint értelmezési keret

A dolgozat első, módszertani fejezete az életrajzírás dilemmáival, a biográfiai gondolkodás társadalomtörténeti használhatóságával, valamint az „életrajzi tér” és a szinoptikus szemlélet kérdésével foglalkozik. A tézisekben is világosan megfogalmazott célkitűzés szerint a szerző Mérei

Ferenc életrajzán keresztül az egyén, a tudás, a hatalom, a politika és a kultúra összefüggő problémáit kívánja bemutatni a 20. századi Magyarországon. Ez a meghatározás pontos, és a munka egészét tekintve nem is marad pusztán módszertani ígéret, mivel a szerző következetesen viszi végig az elemzést – kisebb-nagyobb kitérőket téve – az értekezésen. A biográfia itt valóban nem dekoráció és nem is kényelmes történetmesélési forma, amelyben az események egymás után szépen felsorakoznak, mint ünnepségen a rosszul instruált iskolások. K. Horváth számára az életrajz elsősorban kutatási eszköz: annak vizsgálatára szolgál, hogy az individuum és az őt körülvevő politikai, társadalmi, tudományos és kapcsolati mezők hogyan alakítják egymást. A disszertáció egyik nagy erénye, hogy Méreit nem „nagy emberként” vagy „nagy pszichológusként” helyezi el egy előre kész panteonban, hanem azt vizsgálja, miként válhatott egy asszimilált zsidó, baloldali, francia képzésű, intézményalapító és többször marginalizált értelmiségi a magyar 20. század transzkontextuális szereplőjévé (bár ez utóbbi fogalom jelentése nem teljesen világos számomra sajátos definíciója ellenére sem, vö. p. 60, 537-38).

A szerző ennek megfelelően nem az egyén és környezete stabil elválasztásából indul ki. Éppen ellenkezőleg: Méreit olyan szereplőként mutatja be, aki nem a kulisszák előtt/mögött cselekszik, hanem maga is része a kulisszák megépítésének, átírásának, olykor lerombolásának. Ez a módszertani alapállás Kövér György hiánypótló társadalomtörténeti-biográfiai munkáihoz, az olasz mikrotörténelemhez, Sabina Loriga és Giovanni Levi kérdésfeltevéseihez, valamint az életrajz és társadalomtörténet nemzetközi vitáihoz kapcsolódik. A többek között hivatkozott Jacques Revel, Giovanni Levi, Maurizio Gribaudi és Sabina Loriga nem díszítő jellegű, nemzetközi válogatott névsor, hanem ténylegesen segítik annak megértését, hogy a biográfia miként lehet „ürügy” a hatalom mikrofizikájának, a társas kapcsolatoknak és a makroszinten alig látható döntési kényszereknek a vizsgálatához. A munka meggyőzően mutatja meg, hogy a mikro- és társadalomtörténeti módszerek nem kizárólag „névtelen” vagy „hétköznapi” szereplők esetében alkalmazhatók. Mérei ugyan ismert értelmiségi volt, de éppen ismertsége, marginalitása, intézményi helyzete, üldöztetése, majd részleges újraintegrálódása teszi alkalmassá arra, hogy rajta keresztül ne csak az életművet, hanem a korszak működésmódját is lássuk. A dolgozat szempontjából különösen termékeny az a gondolat, hogy az élettörténet és az életmű viszonyát nem determinációként, hanem kölcsönösen egymást formáló kapcsolatként lehet jobban megérteni. Ez kissé bonyolult hangzik, de szerencsére a disszertáció nem elméleti tornamutatványként, hanem az empirikus elemzés során teszi próbára ezt az állítást.

Különösen fontosnak tartom, hogy a szerző nem rejti el Mérei életútjának inkohereenciáit. A források szoros olvasása nem egyetlen, szépen kisimított történeti valóság rekonstruálását teszi láthatóvá, hanem Mérei életrajzának belső ellentmondásait, ami sokkal fontosabb. Ez a megközelítés történészileg termékenyebb, mint a két kényelmes, de rendszerint kevésbé érdekes megoldás: a

hagiográfia és a leleplező életrajz. A munka érdeme, hogy nem próbálja Méreit sem hibátlan demokratává, sem eleve kompromittált hatalmi szereplővé egyszerűsíteni. A kettő között persze sokkal nehezebb történetet írni, de hát ezért olvasunk könyvet vagy akadémiai doktori értekezést, nem pedig emléktáblát. A demokratikus nevelés híve és az autoriter intézményi gyakorlatokhoz is alkalmazkodó szakpolitikus, a kommunista világmegváltó és a sztálinizmus által eltaposott eretnek, a börtönből szabaduló marginalizált ember és a későbbi mesteralak ugyanannak az életútjának a részei. Ez a történelmi józanság (intuíció? empátia?) különösen értékes egy olyan témánál, ahol a tanítványi emlékezet, a politikai felelősség és a szakmai teljesítmény könnyen egymás útjába állhat.

A kulcs (?): Piaget, alkalmazkodás és a módszertani analógia teherbírása

A disszertáció egyik központi értelmezési eljárása Piaget asszimiláció- és akkomodáció-fogalmának életrajzi-metaforikus alkalmazása. A szerző abból indul ki (már-már ironikus módon), hogy Mérei saját életében is újra és újra azt a kettős mozgást gyakorolja, amelyet Piaget a gyermeki realitáskonstrukció kapcsán írt le: a környezet alakítását a már meglévő struktúrákhoz, illetve önmaga igazítását a megváltozott körülményekhez. Mérei életrajza annak a folyamatnak a megértésére ad esélyt, amelyben egy peremhelyzetben lévő személy egyszerre alkalmazkodik a politikai-társadalmi kontextushoz és ugyanakkor formálja is azt. A választás nem véletlen, hiszen Mérei franciaországi képzésében Henri Wallon és Jean Piaget meghatározó referenciapont volt, s a társas szempontú gyermeklélektan későbbi magyarországi művelése sem érthető e hagyomány nélkül.

Ezt a megoldást a dolgozat egyik legeredetibb, de egyben legvitathatóbb módszertani döntésének tartom. Eredetisége abban áll, hogy nem külső, utólagos elméleti modellt erőltet rá az életútra, hanem Mérei saját szakmai világából emel ki egy értelmező sémát. Ebben a formában a Piaget-analógia valóban segíthet megérteni, miként váltakozott Mérei életében a környezet átfarmálásának igénye és az új feltételekhez való alkalmazkodás kényszere. Különösen meggyőző ez a peremhelyzet, az intézményi kirekesztés, az Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) utáni száműzetés, a börtönből való visszatérés, majd a klinikai és szociometriai újrakezdés értelmezésében. A Piaget-analógia tehát nem a szerző ötletparádájának (fogalmi zsonglörködésének?) egyik látványos, de fölösleges mutatványa, hanem az életút és az életmű belső összekapcsolásának módfelett értékes gondolat kísérlete.

Ugyanakkor éppen ez a közelség teremti meg a kritikai kérdést is. Meddig magyarázó erejű ez az analógia, és honnan válik túl erős szervező metaforává? A szerző a dolgozat több pontján nagyon meggyőzően használja az alkalmazkodás és az alakítás kettősségét, de a teljes életút minden fordulatát mégsem lehet egyetlen pszichológiai eredetű fogalompárral megvilágítani: egy kulcs nem illik minden

zárba. A sztálinista intézményi erőszak, a politikai felelősség, az állambiztonsági logika, a Törzs belső mitológiája vagy a kései Mérei-kultusz esetében az asszimiláció és akkomodáció mellett olykor erősebben lehetne láttatni az uralmi rendszer, a trauma és az önigazolás saját logikáit is. Hangsúlyozom: ez nem a keret érvénytelenségét jelenti, hanem inkább annak szükségességét, hogy a szerző önreflexíven néhol még világosabban jelezze: a Piaget-analógia nem kulcs minden zárhoz, hanem egy különösen jól megválasztott, de korlátozott teherbírású értelmező eszköz. Egy későbbi, idegen nyelvű tudományos monográfia-változat — amelynek elkészítésére határozottan és nem először biztatom a szerzőt — jó alkalmat kínálhatna arra, hogy ezt az önreflexív módszertani keretet még pontosabban kidolgozza és a munkát erősebben bekapcsolja a szocialista korszak nemzetközi kutatásában használt fogalmi és értelmezési vitákba.

Az alkalmazott módszertani metafora nagy erénye, hogy összefogja az életutat; veszélye pedig éppen az, hogy túl jól fogja össze. Ezt nem hibaként, inkább a munka egyik olyan termékeny feszültségeként látom, amelyet az értekezés tudatosan vállal, de amelyről a bírálónak illik szólnia, különben még azt hinnénk, hogy a bírálat műfaja is csak az asszimiláció egyik békésebb változata a bíráló és a szerző közötti névrokonság mellett.

1945-1950: köznevelés, hatalom és a „szocialista felvilágosodás”

Az értekezés egyik legerősebb része az 1945 utáni köznevelési és pedagógiai program elemzése. K. Horváth itt nem egyszerűen Mérei intézményi karrierjét mutatja be, hanem azt a történeti pillanatot, amikor a háborúból és munkaszolgálatból visszatérő baloldali értelmiségi számára a közoktatás a demokratikus társadalom átalakításának egyik legfontosabb terepévé válik. A Mannheimre, Durkheimre, a „tervezés a szabadságért” gondolatára, a tudás demokratikus újraelosztására, az Országos Köznevelési Tanács (OKT) és az általános iskola próbájára, az SZNI pedagógiai kutatásaira, valamint a Nékoszra mint a „gyakorlat elméletére” épülő elemzés meggyőzően mutatja meg, hogy Mérei 1945 utáni programja egyszerre volt szakmai, politikai és morális vállalkozás, valamint azt is, hogy ennek mely elemei származhattak az 1945 előtti időszakból. A köznevelés nála a demokrácia és a társadalmi mobilitás ígérete, ugyanakkor a modern állami beavatkozás és a politikai hatalomgyakorlás terepe is.

Különösen meggyőző az a gondolatmenet, amelyben a szerző a szocializmust ebben az összefüggésben nem a későbbi sztálinista államszocializmus kész jelentése alapján, hanem a megkésett felvilágosodás, az egyenlősítő oktatás és a tudás újraelosztásának horizontja felől értelmezi újra, azaz a korabeli szereplők egyik lehetséges nézőpontját próbálja megérteni. Innen nézve a „szocialista felvilágosodás” nem utólagos mentegető formula, hanem annak a történeti helyzetnek a megnevezése,

amelyben Mérei és köre számára a köznevelés a társadalmi emancipáció egyik lehetséges laboratóriumának tűnhetett. A fogalom azért is találó, mert a felvilágosodás politikai öröksége maga sem mentes az univerzalista, nevelő és olykor kényszerítő társadalomátalakítás igényétől: K. Horváth értelmezésében tehát nem az a kérdés, hogy a program „jó” vagy „rossz” volt-e, hanem az, hogyan fonódhatott össze benne emancipációs szándék, szakértelmiségi küldetéstudat, állami tervezés és politikai hatalom. A fejezet azért erős, mert közben nem felejt el, hogy ez a laboratórium nagyon gyorsan egy másik, kevésbé barátságos kísérleti berendezés részévé vált. Az „Epochenwollen” és az „új lap” kétféle temporalitásának szembeállítása jól ragadja meg ezt az átmenetet: a korszakváltás történeti akarata és a politikai tabula rasa erőszaka nem ugyanaz, még ha 1948 után egyre nehezebb is volt őket egymástól elválasztani.

A bíráló szempontjából itt mégis fel kell vetni Mérei felelősségének kérdését. A szerző ezt nem kerüli meg, sőt, a harmadik fejezet egyik tétje éppen az, hogy miként érthető meg Mérei helyzete az Országos Neveléstudományi Intézet élén 1948 ősze és 1950 tavasza között. Formális hatalma korlátozott volt, de az intézmény élén mégis az ő neve állt. A disszertáció legjobb lapjai ott születnek, ahol ezt a dilemmát nem akarja kényelmesen megoldani. Mérei egyszerre volt a demokratikusnak hitt köznevelési átalakítás szakembere, a kommunista uralmi berendezkedés egyik megvalósítója, majd hamarosan egyik céltáblája. Itt a szerző joggal távolodik el a „csetlő-botló értelmiségi” és a „mindenható komisszár” sematikus kettősétől. A két karikatúra közötti történeti tér a valódi elemzés tere; K. Horváth ezt a teret sok forrással és kellő érzékenységgel tölti ki, ami az értekezés egyik erénye.

Fontos eredménynek tartom az „eretnek empirizmus” fogalmának használatát is. A *Gyermektanulmány*, a meg nem jelent *Demokrácia az iskolában* és *A Jövő Embere*, az ONI létrehozása és felszámolása, a Nékosz likvidálása, a Kossuth-díj és az önkritikák története nem különálló epizódokként jelennek meg, hanem annak a folyamatnak a részei, amelyben a szakmai tudás fokozatosan politikai-ideológiai verdiktek tárgyává válik. A „vita” mint elválasztó rítus és az „igazság reszakralizációja” pontosan ragadja meg, hogy a sztálinizmus nem egyszerűen kívülről támadt rá a pedagógiára és a pszichológiára, hanem belülről írta át azok szabályait: ki beszélhet, mi számít bizonyításnak, és mikortól válik a szakmai tekintély világnézeti gyanú tárgyává (sajnos milyen időszzerű gondolatok manapság is). Innen különösen izgalmas továbblépés lenne annak végiggondolása, hogyan kapcsolható mindez 1956 eszme- és társadalomtörténetéhez. A sztálinizmus „felettes-énként” való értelmezése talán találó, de túlságosan is frappáns metaforának tűnik, így nem biztos, hogy segít a megértésben.

Törzs, anti-struktúra és az underwater Budapest

A disszertáció talán legizgalmasabb, a történészi olvasó számára legtöbb újdonságot kínáló része a Törzsről szóló fejezet. A kutatás tizenhárom hazai és külföldi nyilvános közgyűjteményre, továbbá a Mérei, Horváth és Bálint családok zárt magángyűjteményeire támaszkodik. Utóbbiak különösen fontosnak bizonyultak a Törzs 1954 és nagyjából 1975 között keletkezett, egyetlen példányban „kiadott” rendezvényirodalmi szövegeinek feltárásában. Ez a forrásbázis önmagában is jelentős teljesítmény. Még fontosabb azonban, hogy a szerző ezt az anyagot nem kuriózumként kezeli, hanem az 1950-es és 1960-as évek budapesti értelmiségi kultúrájának megértéséhez használja.

A Törzs bemutatása azért különösen erős, mert K. Horváth az informális társaságot egyszerre képes hálózatként, zárt anti-struktúraként, restauratív utópiaként, emlékezeti és identitásképző közegként, valamint az irónia szellemi magatartásának laboratóriumaként értelmezni. A fejezet pontosan érzékelteti, hogyan fonódott össze a két világháború közötti oppozíciós hagyomány, a zsidó messianizmus, a munkaszolgálat és a vészkorszak tapasztalata, az „underwater” Budapest rejtett társas élete, valamint a születésnapokra, belső ünnepekre és rítusokra épülő szövegtermelés. A „törzsi avantgárd” kifejezés első hallásra akár modorosnak is tűnhetne, de a fejezet meggyőzi az olvasót arról, hogy nem pusztán címke: a Törzs egyszerre volt esztétikai forma, túlélési technika és társadalmi tér. Ráadásul a szocialista korszak története valami másnak a folytatása, nem pedig a semmiből jött létre.

A bírálat műfajából fakadó kritikai kérdésem ezen a ponton az, hogy a Törzs mennyiben válik elemző kategóriává és mennyiben marad a vizsgált közeg saját önleírásának továbbgondolt változata. A disszertáció többnyire sikeresen tart távolságot a forrásoktól, de a Törzs anyaga nyilvánvalóan csábító (a vágy tárgya). A zárt társaság humora, belső nyelve, szöveggyártása, titokzatos, erotikus-transzgresszív utalásrendszere és önmitológiája könnyen elvihetné az elemzést a szeretetteljes rekonstrukció felé. K. Horváth ezt általában elkerüli, mert a Törzset a félelem, a zsidó identitás újraértelmezése, a politikai vereség, a férfias-baráti hierarchiák és a társaságon belüli lojalitások történeteként is olvassa. Mégis úgy látom, hogy itt marad a legtöbb továbbgondolható kérdés: ki beszélhetett a Törzs nyelvén, ki maradt kívül rajta, és mennyiben vált a szabadság játéka maga is zárt közösségi fegyelemmé? A források itt túlságosan jók: az ilyen forrásokkal szemben talán érdemes még gyanakvóbbnak lenni.

Válság, börtön, klinikum és a szabálytalanság tudománya

A dolgozat ötödik és hatodik fejezete a forradalom utáni válság, a bölcsészkar forradalom, a pedagógiai utóvédharcok, a füredi platform, a Mérei és társai-per, a börtönlélektan, majd a börtön utáni klinikai pszichológiai, szociometriai és művészetpszichológiai munkásság elemzésével zárja az

életutat. Különösen értékes, hogy a szerző az 1950 és 1963 közötti időszakot nem publikációs hiányként kezeli. A Ravasz Jánoshoz és Szarka Józsefhez írt levelek, a fiókban maradt pedagógiai és marxizmusra vonatkozó kéziratok, valamint az 1956 utáni állambiztonsági és bírósági anyagok alapján azt mutatja meg, hogy Mérei szakmai és politikai önértelmezése a nyilvánosságtól elzárva is tovább dolgozott.

A per elemzése azért jó, mert nem elégszik meg azzal a kényelmes állítással, hogy koncepciók eljárásról volt szó. Természetesen arról volt szó, de a szerző azt is megmutatja, hogy az állambiztonság számos valós eseményt, kapcsolatot, beszélgetést és szerepet torzított olyan vádnarratívává, amelyben a revizionizmus, az egyetemi szerepvállalás és a kávéházi politizálás összeesküvésként volt előadható. A börtönlélektan és az antropológiai optimizmus elemzése ezen a ponton nem mellékes betét, hanem a társadalmi életrajz egyik próbája: hogyan lehet megírni azt, amikor az ember nem csupán elszenvedi a hatalmat, hanem az elszenvedés tapasztalatából is értelmezési formákat hoz létre.

A kései fejezetekben a „decentrált szabálytalanság” találó kifejezés arra a hibrid, intézményi és módszertani értelemben is nehezen besorolható tevékenységre utal, amely Mérei 1964 utáni pályáját jellemzi. A klinikai pszichológia, a Rorschach- és tesztértelmezések, a pszichodráma, a nagycsoport, a szociometria rejtett hálózatainak vizsgálata, a gyermekrajzok és a művészetlélektani esszék nem külön kis mellékfolyók, hanem ugyanannak a kései életműnek a részei. A dolgozat jól érzékelteti, hogy Mérei ebben az időszakban egyszerre volt szabálytalan kutató, mester, csoportszervező, kultikus figura és önmaga mítoszának részleges, de tudatos előállítója. Talán itt lehetett volna még erősebben rákérdezni a tanítványi emlékezet működésére: nem azért, mert az szükségképpen hamis, hanem mert a mester alakja köré szerveződő emlékezés maga is történeti forrás, tehát gyanúsán érdekes.

Forrásbázis, szerkezet és nyelv

Az értekezés forrásbázisa imponáló. A nyilvános levéltári és kéziratári anyagok – az 1956-os Intézet Oral History Archívumától és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárától a párizsi levéltárakon, a Budapest Főváros Levéltárán, az MTA Kézirattárán és Levéltárán, az OSZK Kézirattárán és a Politikatörténeti Intézet Levéltárán át a családi gyűjteményekig – nem pusztán mennyiségi értelemben gazdagok. A szerző különböző típusú forrásokat olvas együtt: intézményi iratot, publikált szakmai szöveget, önkritikát, belügyi jelentést, börtönanyagot, interjút, kéziratot, rendezvényirodalmat és kései önértelmezést. Ebből következik a munka egyik legfontosabb erénye: a források nem illusztrálják az előre kész tézist, hanem gyakran kényelmetlenül bonyolítják azt.

A szerkezet alapvetően kronologikus, de nem pusztán időrendi. Az életút nagy korszakai tematikai egységekké szerveződnek: a köznevelés demokratikus értékpolitikája, az 1948-1950 közötti

eretnek empirizmus és belső gyarmatosítás, a Törzs és az underwater Budapest, az 1950-1963 közötti válság és kritika, végül a klinikum, szociometria és művészetlélektan világa. Ez a felépítés jól szolgálja a társadalmi életrajz célját, mert a kronológia nem nyeli el a problémákat.

Néhol azonban a munka nagy anyaggazdagsága a szerző ellen dolgozik. A fogalmi sűrűség, az idézetek és a sokszor szellemes, de nem mindig takarékos alfejezetcímek időnként lassítják az olvasást. Ez persze jobb probléma, mint amikor egy értekezésben nincs mit lassítani, de ettől még probléma. A munka nagy anyagbősége miatt az olvasó terhelése jelentős. A disszertáció nem rövid, nem könnyű és nem is mindig gyorsan haladó szöveg. Ez persze önmagában nem baj; egy könyvnek vagy egy akadémiai doktori értekezésnek nem is feltétlenül az a dolga, hogy vonaton két állomás között elolvassák. Mégis, egy esetleges idegen nyelvű feldolgozás számára (amire ismét, és nem utoljára buzdítom a szerzőt) érdemes lenne néhol feszesebben megmutatni, mi az egyes fejezetek fő kérdése, fő állítása és mivel támasztja alá a források elemzését.

A tézisek elfogadhatósága és az új tudományos eredmények

A benyújtott tézisek világosan összefoglalják az értekezés tudománytörténeti előzményeit, célkitűzéseit, forrásbázisát és fő következtetéseit. Új tudományos eredményként – ha már bírálóként ezt is feladatként adták meg – elfogadom mindenekelőtt Mérei Ferenc 1945 és 1986 közötti életútjának társadalmi életrajzi újraértelmezését; a köznevelés és a gyermeklélektan 1945 utáni programjának „szocialista felvilágosodásként” való értelmezését; a Mérei-féle pedagógiai és pszichológiai gondolkodás hatalmi és intézményi beágyazottságának árnyalt elemzését; a Törzs rendezvényirodalmi és társas világának feltárását; az 1956 utáni eljárás és börtöntapasztalat társadalmi életrajzi beépítését; valamint a kései klinikai, szociometriai és művészetlélektani munkásság „decentrált szabálytalanságként” való elemzését.

A dolgozat jelentősége abban áll, hogy Mérei Ferencet nem egyszerűen a magyar pszichológia történetének egyik nagy alakjaként, hanem a 20. századi magyar társadalom- és tudástörténet egyik csomópontjaként teszi láthatóvá. A szerző úgy kapcsolja össze a pszichológia történetét a politikai hatalom, az oktatáspolitikai, a zsidó identitás, az értelmiségi hálózatok, az állambiztonsági és igazságszolgáltatási erőszak, valamint a Kádár-kori szakmai reintegráció kérdéseivel, hogy közben nem veszíti szem elől a konkrét életút esetlegességeit. Ez a munka nem egyszerűen Méreiről szól, hanem arról is, hogyan lehet a 20. századi magyar történelmet egyetlen, de nem magányos életpályán keresztül megírni, így módszertani szempontból is úttörő jelentőségű.

Kritikai észrevételeimet összefoglalva négy pontot emelnék ki. Először: a Piaget-analógia erős és eredeti, de néhol teherbírását reflexívebben kellene korlátozni. Másodszor: a Törzs elemzése

rendkívül izgalmas, de a források önmitologizáló nyelvétől való távolság kérdése végig figyelmet igényel. Harmadszor: Mérei 1948-1950 közötti intézményi szerepének erkölcsi és politikai megítélése a dolgozat egyik legfontosabb dilemmája, amelyet a szerző jól kezel, de amelynek súlya miatt további értelmező hangsúlyokat is elbírna. Negyedszer: a kései Mérei-kultusz és a tanítványi emlékezet elemzése még erősebben is megjelenhetne, mert ez a recepció nem csupán a történet utóélete, hanem a Mérei-jelenség része. Ezek az észrevételek azonban nem gyengítik a munka tudományos értékét; inkább azt jelzik, hogy a disszertáció valódi kérdéseket vet fel, vagyis nemcsak adatot termel, mint oly sok akadémiai doktori értekezés, hanem gondolkodásra is készítet, méghozzá nem is akármilyen mértékben.

Összegzés

K. Horváth Zsolt akadémiai doktori értekezése jelentős, önálló, forrásgazdag és módszertanilag igényes tudományos teljesítmény. A munka a Mérei Ferenc-életút 1945 utáni szakaszának elemzésén keresztül egyszerre járul hozzá a magyar pszichológiatörténethez, a köznevelés és oktatáspolitikai 1945 utáni történetéhez, az államszocializmus értelmiség- és társadalomtörténetéhez, valamint a társadalmi biográfia módszertani megújításához. A dolgozat nem választja szét mesterségesen az életművet és az életet, a szakmai teljesítményt és a politikai környezetet, a közösségi emlékezetet és az intézményi erőszakot. Ettől lesz a munka nemcsak Mérei-életrajz, hanem a 20. századi magyar értelmiségi lét egyik bonyolult, ellentmondásos és tanulságos története.

A benyújtott értekezés messzemenőkéig megfelel az MTA doktora-cím követelményeinek. Sőt, ha már részben a sztálinizmusról van szó benne, többszörösen túl is teljesíti ezeket. A tézisekben megfogalmazott tudományos eredmények kiemelkedő módon hozzájárulnak a történeti kutatások fejlődéséhez. Javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását és azt követően K. Horváth Zsolt számára az MTA doktora cím odaítélését.

Horváth Sándor
az MTA doktora

Budapest, 2026. június 26.

ELTE HTK (MTA?) Történettudományi Intézete
Jelenkortörténet osztály vezetője, tud. tanácsadó